

yaradır. Tarixi sənədlərdən istifadə zamanı şagirdlərin təfəkkürü fəallaşır və nəticədə onlar hadisələri keçmiş və müasirlik baxımından analiz və sintez etməyi öyrənirlər. Tarixi sənədlərin müstəqil şəkildə şagirdlər tərəfindən analiz edilməsi onlarda tarixi mənbələrə tənqidi yanaşmaq, tədqiqatçılıq bacarıqları formalaşdırır. Tarixi sənəd əsas bilik mənbəyi olan dərsliyə köməkçi tədris vasitəsidir. Dərslərdə sənədli materialdan istifadə problemi ilə bağlı xüsusi tədqiqatlar aparılmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində tarixə dair sənədlər və metodik tövsiyələr hazırlanmış, nəticə etibarilə bu sənəd və tövsiyələr mənbələrlə çoxsaylı iş üsulları açıqlanmış, təhlil üçün suallar verilmişdir. Sənədlərə dair sualların xarakteri şagirdlər tərəfindən yalnız faktorların deyil, həm də öyrənilən hadisələrin mahiyyətinin mənimsənilməsinə yönəlmişdir. Şagirdlərin idrak müstəqilliyinin artırılmasında sənədin roluna dair problemlər metodik ədəbiyyatda geniş işıqlandırılmışdır. Bu problemlər İ. Y. Lernerin və N. Q. Dayrinin tədqiqatlarında nəzərdən keçirilmişdir. Burada şagirdləri müasir tarix elminin əsasları ilə, ictimai hadisələrin və proseslərin müstəqil şəkildə dərk edilməsi üsulları ilə tanışlıq zərurəti barədə fikir ön plana çəkilmişdir. İ. Y. Lerner tədrisdə tədqiqat prinsipi anlayışını irəli sürərək yazır: "Bu prinsip ondan ibarətdir ki, şagird müəllimin rəhbərliyi altında tarix elminin öyrənilməsi üsullarından istifadə etməklə maddi və mənəvi mədəniyyətlərdə, eləcə də real həyatdan götürülmüş tarixi faktları və hadisələri müstəqil şəkildə təhlil və izah etmək bacarıq və vərdişlərini əldə edir". Müəllif təfəkkürün, idrak marağının, yaradıcılığın vasitəsi olan sənədin əhəmiyyətini ön plana çəkir, sənədlərlə iş formalarını nəzərdən keçirir, şagirdləri mətnin diqqətlə oxunulmasını öyrətmək və onu dəqiq təhlil etmək vəzifəsini qarşıya qoyur. Tarixin məktəb təlimində tarix sənədlərindən istifadə etməyin iki üsulu mümkündür. Birincisi sənəd materialının dərstdə müəllimin şərhinə daxil edilməsi, ikincisi sənədin mətni üzərində şagirdlərin müstəqil işinin təşkili, onun təhlil edilməsidir. Tarix sənədini müəllim öz şərhinə hər şeydən əvvəl nağıl və ya təsviri konkretləşdirmək, ona daha çox emosionallıq vermək məqsədilə daxil edir. Sənədin cəlb edilməsi ilə ələ edilən izahın ayanılığı və mənalılığı əyani təsvirlərlə dərslərdəki şəkildə və ya illüstrasiya ilə sənədin əlaqələndirilməsi sayəsində güclənir. Tarixi sənəd müəllimin izahının sübutluluğunu, inandırıcılığını gücləndirmək, onun verdiyi xarakteristikaları nəticələri təsdiq etmək məqsədi ilə də cəlb edilir. Bu halda sitat gətirilən sənədə istinad etmək və onun qısa xarakteristikasını vermək lazımdır. İstifadə olunan sənədin qısa təhlili müəllimin izahına əsaslandırılmış xarakter verir. Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində tarixi sənədlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Məhz tarixi sənədlər özünün aid olduğu dövr haqqında bəzə konkret məlumatlar verir, dövrün özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərini başa düşməyə kömək edir.

Tarixi sənədlər dərslərin daha keyfiyyətli olmasında böyük rol oynayır. Dərstdə tarixi sənədlərlə işin nəticəsi dərslərin düzgün təşkilindən asılıdır. Dərslərin məqsədi, tədris materialının məzmunu, sinfin hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınaraq tarixi sənədlərdən istifadə edilməlidir. Bunu nəzərə alaraq müəllim hadisənin mahiyyətini izah edərkən tarixi sənədi öz şərhinə daxil edir. Bu, materialın şərhinin emosionallığını gücləndirir, şagirdlərin tarix materialına marağını artırır.

Məsələn, müəllim Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinin yaranması, onun mahiyyəti, sovet hakimiyyətinə qarşı yönəlmiş müqavimət hərəkatından – Gəncə üsyanından danışarkən Cahangir bəy Kazımbəyovun "Gəncə üsyanı haqqında" xatirələrinə müraciət edir və onun fikirlərini şagirdlərin nəzərinə çatdırır. Tarixi sənədlər şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri, qavrama səviyyəsi nəzərə alınaraq dərsliyə daxil edilir. Buna görə də aşağı sinif dərslərində adətən 90 faiz nağıl xarakterli, 10 faiz isə təsərrüfat və hüquq xarakterli sənədlərdən istifadə edilir. Lakin hər bir yeni mərhələsi ilə sənəd materialı da dəyişir. Yuxarı siniflər üçün dərslərdə bu materialın həcmi çoxalır, təsərrüfat, hüquq sənədlərinin xüsusi

Ramilə QAFARLI

TARİX DƏRSLƏRİNDƏ TARİXİ SƏNƏDLƏRLƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Tarixi bilik mənbələri arasında tarixi sənədlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tarixi sənədlər bilavasitə keçmişə aid abidələr olduğundan yüksək inandırıcılıq və sübutluluq keyfiyyətinə malikdirlər. Sənədlər ictimai inkişafı ilə bağlı zəruri faktların, anlayışların və qanunauyğunluqların mənimsənilməsinə kömək edir, şagirdlərdə siyasi əqidənin formalaşmasına zəmin yaradır. Tarixi sənədlər tarix materialının konkretləşdirilməsinə, keçmişin parlaq sürət və mənzərələrini yaratmağa, şagirdləri öyrənilən dövrün şəraiti ilə tanış etməyə, dövrün dilini, koloritini, ruhunu aydın şəkildə hiss etməyə kömək edir. Tarixi sənədlər hadisə və proseslərin mahiyyətinin, səbəb-nəticə əlaqələrinin dəlillərlə açılmasında xüsusi rol oynayır. Tarixi mənbə kimi sənədlər məktəblilərin təfəkkürünün inkişafına zəmin

çəkisi artır.VIII-XI sinfin dərslərinə proqram-siyasi,publisitik xarakterli sənədlər və s. daxil edilir.Tarixin tədrisində sənədli yazılı və maddi mənbələrdən istifadə edilməsinin çox böyük təhsil-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.Tarixin tədrisində sənədli mənbələrin rolu bir çox metodiki işlərdə xarakterizə olunmuşdur.Yazılı sənədlərin mühüm bir qismini təşkil edən fərmanlar,aid olduğu dövrdə mövcud ictimai-siyasi,iqtisadi və s.məsələlər haqqında bizə geniş məlumatlar verir.Qərb tarixçilərinin nöqtəyi-nəzərinə görə tarixi tədqiqatların aparılmasında əsas məxəz sənədlərdə göstərilən faktların həqiqətən tarixi keçmişdə baş verməsini sübut etməkdən ibarətdir.Heldşer qeyd edirdi ki,hər bir tarixçi həqiqətin vurğunu olmalıdır.Bu konsepsiyadan çıxış etsək,hər bir tarixi fakt həqiqət və həqiqətin elmiliyi problemini aktuallaşdırır.Hər bir tarixi sənəd tarixin özü deyil,interpretasiyasıdır.Yalnız dəqiqləşdirilmiş faktlar bütün ümumiləşdirmə və nəticələrin əsasında dura bilər.Hər bir tarixi sənəd informasiya daşıyıcısıdır.Bu informasiya tarixçi tərəfindən bilərək ya bilməyərək təhrif oluna bilər.Ona görə də tarixi sənədlərin təhlilinə iki əsas yanaşma var:daxili tənqidi və xarici tənqidi yanaşma.Daxili tənqid-mənbənin,tarixi əsərin tədqiqinin ən məsuliyyətli hissəsidir.Hər bir tədqiqat işinin obyektivliyi və effektivliyi onun daxili tənqidinin nə dərəcədə düzgün aparılmasından asılıdır.Xarici tənqid zamanı tarixçinin,bu sənədi yaradanın və yazanın mövqeyi ,onun kimliyi,şəxsi oriyentasiyası,nə səviyyədə tarixi bilgiyə malik olması,milləti mənsubiyyət,dili,dini,siyasi mövqeyi,həmçinin sosial vəziyyəti bu sənədin tarixi həqiqiliyinin nə dərəcədə olmasına təsir göstərir.Xarici tənqiddə daxili şahidlik adlanan məlumatlardan ,mənbələrdə əks olunan tarixi dövrün təhlilindən,mənbənin yazılma stili və digər sinxron anonim və anonim olmayan mənbələrin tənqidi təhlilindən istifadə edilməlidir.Bu araşdırma tarixi mənbənin əsl və ya surəti olması məsələsini irəli sürür.Hər bir tarixi dövrdə yazılmış tarixi əsərlərə tarixçilərin müxtəlif mövqedən yanaşmasını nəzərə alaraq sənədləri təhlil edərkən eyni zamanda verilən məlumatlara tənqidi cəhətdən yanaşmaq vacibdir.

Rəyçi: p.e.f.d Tərənə İsayeva